

GERRIT MANNOURY: RELATIVISME & GRADUALITEITSBEGINSEL

Mireille Kirkels (PhD, EUR)

Voordracht in het colloquium 'From Criticism to Methodology'

18 november 2013

GRADUALITEITSBEGINSEL

- Kernthema: gradualiteitsbeginsel.
- Het gradualiteitsbeginsel is het uitgangspunt en de leidende gedachte bij Mannoury's boek *Relativisme en Dialektiek* (1946, p. 5).
- 'Het beginsel, dat iedere gradualiteit of tegenstelling door een geleidelijke begripsovergang op te lossen of te overbruggen is' (*Relativisme en Dialektiek*, 1946, p. 117).

RELATIVISTISCHE FILOSOFIE

- Het gradualiteitsbeginsel vormt een onderdeel van Mannoury's relativistische filosofie.
- Wat houdt Mannoury's relativistische filosofie in?
- Ik zal de belangrijkste kenmerken ervan toelichten en verwijzen naar de bronnen waar Mannoury zich op beroept.

RELATIVISME ALS LEVENSHOUDING

- Het relativisme van Mannoury is een thema dat vanaf 1903 in al zijn werken terug komt.
- Mannoury past zijn relativisme niet alleen in theorie toe, maar ook in praktijk. Zijn relativisme is niet zozeer een apart thema, maar meer een levenshouding.
 - Alle meningsverschillen kunnen overbrugd worden. Er bestaan voor Mannoury geen absolute verschillen, slechts graduele (Schmitz, 1990, De Hollandse Significa, p. 238).

RELATIVISME IN DE WISKUNDE (1/5)

- Ook in de wiskunde neemt Mannoury een relativistisch standpunt in.
- Dirk Vollenhoven (1918): 'In zijn [Mannoury's] hoofdwerk „Methodologisches“ . . . etc. bestrijdt hij, gelijk overal, de absolute geldigheid der mathematische zekerheid’.
- En: ‘Mannoury (...) met zijn alles nivelleerend relativisme’ (*De Wijsbegeerte der Wiskunde van Theïstisch Standpunt*, p. 232, 238).

RELATIVISME IN DE WISKUNDE (2/5)

- Absolutisme: ‘de absolutist beschouwt de wiskunde als onomstotelijk en onafhankelijk van het gedachteleven der mensen’.
- Relativisme: ‘de relativist ziet haar als een levensverschijnsel, waarop generlei criterium van waarheid of onwaarheid kan worden toegepast’ (Brief Mannoury - Mennicke, 27-9-1940).

RELATIVISME IN DE WISKUNDE (3/5)

- Mannoury's openbare les als privaattoecent in de logische grondslagen der wiskunde (1903) is een 'Bekentenis tot het relativistische standpunt. Betoog dat de begrippen "gewaarworden" en "bestaan" niet essentieel van elkaar verschillen' (Brief Mannoury - Mennicke, 27-9-1940).
- Het idee dat "bestaan" en "gewaarworden" als synoniemen moeten worden opgevat, zien we ook al in Mannoury's brief aan Van Eeden (15-11-1897).

RELATIVISME IN DE WISKUNDE (4/5)

- Wiskunde staat bekend vanwege haar waarheid en haar eeuwigheid. Maar dit is volgens Mannoury “Reine Aberglauben“ (1934, Die Signifischen Grundlagen der Mathematik, *Erkenntnis*, p. 341).

RELATIVISME IN DE WISKUNDE (5/5)

- Dit geeft Mannoury ook in de boekbeoordeling van Brouwer's dissertatie: '(...) er is geen absolute eenheid, geen absolute ruimte en geen absolute tijd, er is geen WISKunde' En Brouwer moet zich geheel los maken van 'alle conventie en afspraak, van alle taal en alle woordbouwswels' (*De Beweging*, 1907, p. 249).

RELATIVISME EN TAAL

- Mannoury koppelt zijn relativistische ideeën al vroeg aan taal.
- Bijv. in zijn boek over Boeddhisme (1907, p. 161-162):
 - In taal en denken bestaat een wisselwerking tussen bepaaldheid en betrekkelijkheid.
 - Bij de pogingen om ‘onze gedachten vast te houden’, is de taal (bepaaldheid) een handig hulpmiddel. Woordklanken blijven beter in het geheugen hangen, dan gezichts- en gevoelsindrukken.
 - Probleem: we vergeten dat taal de werkelijkheid niet kan weergeven: alle bepaaldheid is onderworpen aan het principe van betrekkelijkheid.

RELATIVISME BIJ ANDERE AUTEURS

- Mannoury benadrukt regelmatig dat hij zijn ideeën grotendeels van anderen heeft. Het is *'Allemaal gestolen goedje'* (Esch, 1946, *De Vlam*).
- Hij voert allerlei voorvaderen op voor zijn relativistische filosofie, vanaf de oudheid tot aan zijn eigen cultuurperiode. Hij noemt Lao-Tse, Heraclitus en Augustinus. Maar ook Hume en Berkeley, Hegel, Nietzsche en Mach (Bespreking Internationale Signifische Studiegroep, 2-4-1941).

GESCHIEDENIS RELATIVISME (1/8)

- Volgens Schmitz zijn de filosofie van Hegel en van Nietzsche in het begin het belangrijkste geweest voor Mannoury en zijn daarna pas anderen relevant geworden (1990, *De Hollandse significa*, p. 235).
- Naast Hegel en Nietzsche, zijn ook Heraclitus en oosterse filosofie van belang geweest .
- In zijn *Handboek der Analytische Signifika*, deel 1 (HAS1) uit 1947 geeft Mannoury zelf aan hoe zijn ideeën in de geschiedenis van de begripskritiek geplaatst kunnen worden.
- Heraclitus, Hegel en Nietzsche.

GESCHIEDENIS RELATIVISME (2/8)

- Mannoury onderschrijft Heraclitus' 'Alles vloeit, niets beklijft' (HASI, p. 78).
- In dit algemene vloeien verdwijnen de vaste grenzen van de verschillen en tegenstrijdigheden tussen de dingen. Tegenstellingen gaan steeds in elkaar over.
 - Mannoury's bespreking van Brouwer's dissertatie: 'er is geen absolute eenheid, geen absolute ruimte en geen absolute tijd, er is geen WISKunde'.

GESCHIEDENIS RELATIVISME (3/8)

- ‘Wij zijn en wij zijn niet (= dat wat wij een ogenblik te voren waren), een ding bestaat en het bestaat niet (= het is bezig te vergaan). Dag en nacht, leven en dood, (...), het is alles een en hetzelfde’ (Vloemans, 1925, De profetische gestalten in de wijsbegeerte, p. 75-78).
 - Mannoury’s gradualiteitsbeginsel: elke tegenstelling is te overbruggen.

GESCHIEDENIS RELATIVISME (4/8)

- Mannoury: Hegel zag in dat de wiskundige denkvorm slechts op het gebied van het tel- en meetbare van toepassing is en het wezenlijke van onze diepste gedachten niet adequaat kan weergeven:
- ‘Met zoiets onwerkelijks als de dingen van de wiskunde houdt noch de concrete, zintuiglijke intuïtie, noch de filosofie zich bezig’.
- Hegel loopt hiermee vooruit op de intuïtionistisch-relativistische wiskundeopvatting (HAS1, p. 110).

GESCHIEDENIS RELATIVISME (5/8)

- Andere verwijzingen naar Hegel, door Mannoury vinden we bijvoorbeeld in:
- ‘Hegelen of cijferen’ (1905).
- ‘Het Boeddhisme’ (1907, 1910 en 1919).
- ‘Methodologisches und Philosophisches zur Elementar-Mathematik’ (1909).
- ‘De veritate non disputandum’ (1913 en 1915).
- In sommige werken van Mannoury zien we een dialectische opbouw, bijv. in ‘Polairpsychologische Begripssynthese’ (1953). Hij behandelt eerst de Mikropsychologie (these), dan de Makropsychologie (antithese) en vervolgens de Polairpsychologische begripssynthese (synthese).

GESCHIEDENIS RELATIVISME (6/8)

- Mannoury neemt diverse ideeën over van Nietzsche (verg. HAS1, p. 110 e.v. en p. 150 e.v.).
- *‘Ook zijn de nederlandsche beoefenaars der significa, waarvan hier vooral Mannoury moet worden genoemd (...) op beslissende wijze door Nietzsche beïnvloed’* (Beth, 1938, Het wetenschapsbegrip bij Nietzsche en bij de neo-positivisten, *De Gids*, p. 274).

GESCHIEDENIS RELATIVISME (7/8)

- Mannoury: Nietzsche behoort tot de pioniers van de relativistische denkvormen in de 20ste eeuw en tot de grondleggers van de diepte- en mikro-psychologie (HAS1, p. 111).
- Mannoury voel zich ook aangetrokken tot Nietzsches idee de invloed van de taal op de wijsgerige en niet-wijsgerige gedachten te onderzoeken (*De veritate non disputandum*, 1915, *Nieuwe Rotterdamsche Courant*).
- Mannoury neemt Nietzsches 'ikbegrip' over: (...) een of ander populair bijgeloof uit onheuglijke tijden (zoals het bijgeloof aan de ziel, dat als bijgeloof aan subject en Ik ook tegenwoordig nog onheil sticht) (HAS1, p. 150-151).

GESCHIEDENIS RELATIVISME (8/8)

- Mannoury: je eigen ikheid kun je niet waarnemen als een scherp bepaalde entiteit. Hoe meer je in jezelf zoekt, hoe duidelijker het wordt, dat zich niets laat denken dan het vloeiende, het samenhangende, het continue...panta rei...'
(Boekbespreking Brouwer's dissertatie, 1907, De Beweging, p. 243-244).
- N.B. Mannoury's reden om Van Eeden te schrijven was dat hij het niet eens was met diens opvatting van het 'ik' als een scherp afgegrensde eenheid. Mannoury: subjectiviteit is geen zuiver definieerbaar begrip. De 'ikheid' van de mens kan niet als een mathematische eenheid worden opgevat.

GRADUALITEIT

- Ook het idee van gradualiteit aan Nietzsche ontleend?
- ‘Want al kan taal dan (...) niet boven haar botheid uitkomen en al blijft zij over tegenstellingen praten terwijl er slechts gradaties en veelsoortig gedifferentieerde stadia zijn (...)’ (Nietzsche, 1999 [1886], *Voorbij Goed en Kwaad*, p. 33).

GRADUALITEITSBEGINSEL

- Mannoury, 1949, *Signifika, een inleiding*, p. 51:
- Tegengestelde begrippen kunnen overbrugd worden. Dit vloeit voort uit het gradualiteitsbeginsel, dat 'niet anders inhoudt dan de uiteindelijke onsplitsbaarheid van ons levensbewustzijn'. Namelijk:
- 'De gedachtewerelden, die voor ons aan begrippen als leven en niet-leven, (...), binnen- en buitenwereld verbonden zijn, lijken (...) door een diepe kloof gescheiden te zijn. Maar die gedachtewerelden maken *beide* deel uit van *ons* geestesleven en het besef van hun tegenstelling vormt tevens een schakel die de beide leden verbindt'.

RELATIVISME EN BOEDDHISME

- Deze laatste zin uit Signifika, een inleiding (1949) lijkt sterk op een passage uit het vroege Boeddhisme-boekje:
- ‘(...) doch dat alle afgrenzing van begrippen tegelijk hun verbinding uitmaakt, en alle onderscheid in verschijningsvorm gepaard gaat met overeenkomst in wezen’ (Mannoury, 1919, Boeddhisme, p. 48).
- En het idee dat “bestaan” en “gewaarworden” als synoniemen moeten worden opgevat (Mannoury - Van Eeden, 15-11-1897).

CONCLUSIE

- 'Voor Mannoury gaan voorstellingen en begrippen, herinneringen en verwachtingen geleidelijk in elkaar over (gradualiteitsbeginsel).
- Het gradualiteitsbeginsel vloeit voort uit een ander beginsel, n.l. dat hem rechtstreeks een levensbewustzijn is gegeven, dat slechts innerlijk "waarneembaar" is en uiteindelijk onsplitsbaar.
- Voor een relativist is inderdaad "alles" betrekkelijk. Alles.... behalve iets, n.l. het uiteindelijk onsplitsbaar rechtstreeks introspectief gegeven levensbewustzijn' (Esch, 1946, *De Vlam*).
- Dit thema "Levensbewustzijn" is iets voor een volgend colloquium.